

Святлана МАРОЗ,
Марына РЖАВУЦКАЯ

САЧЫНЕННЕ-АПАВЯДАННЕ З АПІСАННЕМ ПАМЯШКАННЯ

Сачыненне ў школе – асноўная пісьмовая работа, якая садзейнічае не толькі развіццю маўлення, але і павышэнню творчага патэнцыялу вучняў. Сачыненне – гэта найвышэйшая форма творчага самавыражэння школьніка на ўроках беларускай мовы. На думку даследчыкаў, яно дэманструе веды вучня, дазваляе злучыць моўную тэорыю з маўленчай практыкай, з’яўляецца важным фактарам у агульнай сістэме работы па фарміраванні светапогляду вучняў, выхаванні іх эстэтычных густаў.

Нагадаем, што ў залежнасці ад тыпаў маўлення ўсе сачыненні падзяляюцца на сачыненні-аповяданні, сачыненні-апісанні і сачыненні-разважанні. Неабходна ў адным тэксце спалучыць кампазіцыйныя асаблівасці двух функцыянальна-сэнсавых тыпаў маўлення – аповядання і апісання. Прыкладная кампазіцыйная схема аповядання наступная: 1) завязка, 2) развіццё дзеяння, 3) кульмінацыя, 4) развязка. У структуру аповядання неабходна ўключыць апісанне, кампазіцыя якога мае іншыя структурныя часткі: 1) пачатковае агульнае ўражанне ад аб’екта, 2) пералік характэрных прымет аб’екта апісання, 3) уласная ацэнка аб’екта апісання.

Асноўная думка апісання звычайна выражаецца ў першых сказах (сказе). Напрыклад, *Перадцамі была вялікая прыхожая-гасціная, як гэта і зазілася ў стара-свецкіх дамах. Але што за прыхожая!* (У. Караткевіч). А наступныя сказы раскрываюць дэталююць, канкрэтызуюць яе. Гэта сведчае пра тое, што ў аснове апісання ляжыць паралельны спосаб сувязі сказаў, калі кожны з іх у структуры тэксту адносна самастойны. Хоць сказы звязаны агульнай тэмай (прыхожая-гасціная), кожны з іх перадае самастойную, закончаную думку. Пра адносную самастойнасць сказаў сведчыць і тое, што парадак пералічэння прымет прыхожай-гасцінай (падлога, сцены, парадны ўваход, уваходныя дзверы, акно, камін, сходы і інш.) можа вар’іравацца ў межах тэксту: можна пералічваць прыметы ў адвольным парадку, змест тэксту ад гэтага не зменіцца. Сродкамі паралельнага спосабу сувязі сказаў у тэксце выступаюць: аднатыпнасць сінтаксічнай будовы сказаў, аднолькавыя формы выражэння выказнікаў.

Мастацкае апісанне мае на мэце даць яркае, вобразнае ўяўленне пра аб’ект апісання. Такое апісанне неабавязкова павінна быць скрупулёзна дэталёвым. Аднак неабходна, каб пералік прымет дапамог вылучыць пэўны аб’ект з шэрага іншых, перадаваў аўтарскае стаўленне.

Апісанне памяшкання патрабуе ўмення ўбачыць адметныя дэталі, з апісання якіх складаецца агульнае ўяўленне пра аб’ект, а таксама выбраць моўныя сродкі, уласцівыя мастацкаму стылю.

У адпаведнасці са школьнай праграмай сачыненне-аповяданне з апісаннем памяшкання плануецца праводзіць пасля (або ў час) вывучэння тэмы “Прыметнік”, таму ўсе прапанаваныя заданні суадносяцца з вывучэннем гэтай тэмы. Акрамя таго, на нашу думку, найбольш метагодна прапанаваць у VI класе сачыненне-апісанне памяшкання з элементамі аповядання, што аб’рунтавана самай логікай навучання (спачатку – аповяданне, потым – апісанне, а ўжо пасля – сачыненне, у якім будуць спалучацца розныя тыпы маўлення).

Практыкаванне 1. Прачытайце сказы. Укажыце, што абазначаюць прыметнікі: 1) колер, форму, памер і інш.; 2) адносіны да часу, месца, матэрыялу; 3) прызначэнне; 4) прыналежнасць асобе; 5) агульную ацэнку.

1. У гэтай гарадской кватэры ўсё было, як у вясковай хаце (Г. Багданавіч). 2. Я ўвайшоў у клас і ўбачыў прыгожую кніжную шафу (Я. Брыль). 3. У зале – круглы святочны стол з крэсламі, пузатая канапа з падушачкамі, высокія, да столі, фікусы (А. Кажадуб). 4. У пакоіку быў ложкак, шырокі, як поле бою пад Кайданавым. Над ложкам стары балдахін. На падлозе – цудоўны кілім (У. Караткевіч). 5. Вялікія светлыя вокны з белаю шалёўкаю і такімі ж аканіцамі прыветна глядзелі на вуліцу (Я. Колас). 6. Тут я ўбачыў дзіўную печ, што нагадвае зван, а пад ёю – ачаг і зэдлікі. Сядзі сабе ў зімнюю халодную ноч, як у цагляным пакоі, і прадзі або вяжы сеткі... (У. Караткевіч). 7. Арыгінальная па форме камода, вядома, магла б быць выдатнай аздобай Багушэвічавага музея: яна ж, можна сказаць, і з яго мясціны, і з яго часу (К. Цвірка). 8. Дзіўна, у гэтай двухпакаёвай прыгожай сучаснай кватэры ён [Кармілаў] болей за ўсё любіў кухню (В. Гігевіч).

• Раствлумачце значэнні слоў *балдахін, кілім, шалёўка, аканіцы, зэдлік, камода*.

Цыкл матэрыялаў па падрыхтоўцы і правядзенні сачыненняў розных тыпаў друкуецца з 2005 г. У сёлетнім студзеньскім нумары С. Мароз і М. Ржавуцкая прапанавалі план-канспект урока развіцця маўлення “Аповяданне або казка паводле прыказкі, якая скіроўвае на разважанне”.

Назавіце параўнанні. Акрэсліце семантыку выразу *як поле бою пад Кайданавым*.

Як вы думаеце, якімі сказами можна пачаць апісанне памяшкання? Апісанне якіх тыпаў пакояў падаецца ў сказах (зала, спальня, кухня і інш.)?

Падказка:

Балдахін – упрыгожаны навес на слупках над ложкам, тронам і пад.

Кілім – (абл.) шарсцяны бязворсавы дыван ручной работы.

Шалёўка – абшыўка пабудоў з драўляных дошак.

Аканица – дашчаная ці жалезная створка для прыкрыцця знадворку акна.

Зэдлік – (разм.) хатняя пераносная лаўка, услончык.

Камода – прадмет мэблі ў выглядзе невысокай шафы з шуфлядамі для бялізны, розных хатніх рэчаў.

Як поле бою пад Кайданавым – надзвычайшырокі, неабсяжны, нямераны, бяскрайні, прасторны; не акінуць вокам, без канца і краю.

Відаць, гаворка ідзе пра Койданаўскую бітву (1249 г.) паміж войскамі ВКЛ і татарами.

Практыкаванне 2. Запішыце сказы. Вызначце лексіка-граматычныя разрады выдзеленых прыметнікаў.

1. У *маленчкім* пакойчыку вісела некалькі *геаграфічных* карт, стаяў *невялікі* глобус, на акне – альяс (С. Грахоўскі). 2. Настаўніца жыве ў адным толькі пакойчыку, акуратна і чысценька прыбраным, як умее прыбраць *дзявочая* рука (Я. Брыль). 3. Адтуль, з *цёмнай* хаціны свайго *маленкава*, *він* нес я і пранёс да *сённяшняга* дня азбучу *чалавечай* высакароднасці, павагі да *працуў* і *шумленасці* (К. Кірэенка). 4. Ложак пакояў *срэбрыстабелай*, *ненатуральнай*, нібы *штучнага* шкла, *посцілкай* (В. Адамчык). 5. Стол і лаўкі часцей за ўсё былі з *тоўстых дубовых* дошак. Для той сценкі, дзе дзверы, стаялі *куфурны* – узімку – *гаспадыніны* кросны (У. Караткевіч). 6. Няма нічога лепшага за раніцу ў *матчынай* хаце (А. Кудравец). 7. Для адной сцяны, дзе вісела ў драўляных рамачках карткі самой Антолі, Хвядоскі – *яшчэ маладых*, а таксама *дзяцей*, радні, як *блізкай*, так і *далёкай*, мясцілася шафа (В. Гігевіч).

• Як вы думаеце, чаму ў некаторых сказах памяшканні называюцца: *пакойчык* (а не *пакой*), *хаціна* (а не *хата*)?

Назавіце сказ, які можа служыць фактуальным уступам для сачынення, і сказ – канцэптальны ўступ.

Растлумачце значэнне слова *кросны*.

Падбярыце эпітэты да слова *хата*.

Назавіце ўжытыя ў сказах метафары.

Падказка:

Пры дапамозе памяншальна-ласкальных суфіксаў *-чык-*, *-к-* і суфікса адзінкавасці *-ін-* у сказах могуць перадавацца адносіны аўтара да аб'екта апісання (пачуццё замілаванасці, спагады, спачування і інш.).

2-і сказ – фактуальны ўступ, 6-ы сказ – канцэптальны ўступ (гл.: Роднае слова, 2006, № 6).

Кросны – ручны ткацкі станок.

Хата – *вечная, далёкая, дарагая, заповітная, сонечная, сціплая, утульная, ціхая, цёплая, журботная, маўклівая, самотная, радасная* і інш.

Практыкаванне 3. Прачытайце тэкст. Назавіце тып значэння выдзеленых прыметнікаў: прамое (значэнне колеру выражаецца ў самім слове) ці пераноснае (значэнне колеру перадаецца праз адносіны да другога прадмета).

Я толькі-толькі зайшоў у свой пакой і здзіўлена азірнуўся. Сонца на вуліцы няма. Лямпачка над столлю не гарыць, а тут увачавідкі пасвятлела, як напярэдадні свята. Адгадка простая. У кроснах, пераліваючыся рознымі колерамі, цвіце *посцілка-вясёлка*: пакуль я быў у школе, баба Наталля пашчыла зала за варштатам.

Падыходжу бліжэй да кроснаў, нахіляюся над *посцілкаю*. Пачынаю лічыць колеры, але хутка збіваюся, бо шэравакладна правесці рыску, дзе губляецца адзін і пачынаецца другі. Першы ідзе *блакітны*, ён пераходзіць у *цёмна-сіні*, а той – у *бэзавы*. Потым з глыбіні праступае *бурачковы*, за ім ірыцца *малінавы* і раптам, як усплеск, – *сонечны*, *жоўты*. Далей дыміцца *светла-зялёны*, падобны да маладзенькага бярозавага лісця. А ўжо за ім ідзе строгая *чорная* стужка.

Уладзімір Ягоўдзік. Вочы Начніцы.

• Якія тыпы маўлення спалучаюцца ў тэксце?

Як вы думаеце, чаму аўтар назваў *посцілку* *вясёлкай*?

Падбярыце сінонімы да слоў *жоўты*, *зялёны*, *малінавы*, *чорны*.

Якія колеры адносяцца да цёплых, а якія – да халодных?

Ці можа выбар прадметаў пэўнага колеру сведчыць пра настрой, характар чалавека?

Растлумачце значэнне слова *варштат*.

Падказка:

У тэксце У. Ягоўдзіка апавяданне спалучаецца з апісаннем.

Жоўты – залаты, шафранавы, янтарны, мядовы, сонечны.

Зялёны – смарагдавы, травяны.

Малінавы – чырвоны, барвовы.

Чорны – цёмны, антрацытавы.

Цёплыя колеры: жоўты, аранжавы, зялёны і інш.

Халодныя колеры: блакітны, сіні, фіялетава, белы і інш.

Варштат – (разм.) стан для красён.

Практыкаванне 4. Спішыце. Падкрэсліце прыналежныя прыметнікі, укажыце назоўнікі, ад якіх яны ўтвораны.

1. Для Міколы быў і застаецца таямніцаю *бабулін* *маляваны* *дыван*, што *вісіць* пры *ложку*. Не *дыван* – *сон* (Г. Багданава). 2. Вагон – *хата* *Мікол*

кава. Стары паракнявы вагон... (М. Лынькоў). 3. І печ тут прасторная – уся Марысіна сям’я можа змясціцца. На печы бабкі жывуць – бабка Магда і бабка Наста. Ну, і меншыя дзеці, як шпакі ў буславым гняздзе, каля бабак прытуляцца (Якуб Колас). 4. Іпалітава жонка сама аздобіла пакой малюнкамі, разьбой, замяніла шпалеры, павесіла прыгожыя фіранкі і парцьеры (І. Дамейка). 5. У куфры хаваліся яшчэ дзявочыя Аўгініны ўборы і дабро, набытае за часы замужаства: палотны, абрусы, настольнікі, ручнікі, хусткі, паясы, кофты і спадніцы (Якуб Колас). 6. У другім кутку, на покуці, стол, стары, свае работы, паточаны ўжо шашалем, з паабдзіранымі катовымі кіпцюрамі ножкамі (А. Жук). 7. Стол у куце з абразамі над ім, шырокія лавы, печ, ложкак, засланы посцілкай-саматканкай. Падвешаная да столі калыска і цуд народнай мудрасці – дзіцячы хадунок (М. Карпенка). 8. Унікальныя калекцыі дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва, жывапісу, зброі, нумізматычны збор, найбагацейшая бібліятэка і знакамты архіў размясціліся ў князевых пакоях і парадных залах (А. Варава).

• Як вы разумееце выразы: *унікальная калекцыя, дэкаратыўна-прыкладное мастацтва, нумізматычны збор*?

Ці могуць словы *фіранкі, шторы, парцьеры* быць сінонімамі? Акрэсліце значэнне кожнай лексемы.

Растлумачце значэнне слоў *куфар, настольнік, хадунок*. Якія з гэтых слоў з’яўляюцца матываванымі? Растлумачце матывацыю такіх слоў.

Падказка:

Унікальны – адзіны ў сваім родзе, непаўторны.

Дэкаратыўна-прыкладное мастацтва – мастацтва, якое ахоплівае шэраг галін творчасці: прывечаных стварэнню мастацкіх рэчаў для побыту (посуд, мэбля, зброя, мастацкія тканіны, адзенне, ювелірныя вырабы і інш.).

Нумізматыка – раздзел лінгвістыкі, якая вывучае гісторыю старажытных манет, грашовых зліткаў і медалёў.

Фіранка – заслонка з тонкага матэрыялу або з каарунак на вокны, дзверы.

Штора – заслона на акно, якую можна падумаць, апускаць або рассоўваць у бакі.

Парцьера – навеска з цяжкай тоўстай тканіны для акна або дзвярэй.

Куфар – вялікая скрынка з векам для захоўвання тканіны, адзення, каштоўнасцей.

Настольнік – выраб са шчыльнай тканіны, якім засцілаюць стол; абрус.

Хадунок – (разм.) прыстасаванне ў выглядзе рамы на колцах, пры дапамозе якога дзяцей вучаць хадзіць.

Практыкаванне 5. Падбярыце да назойнікаў прыметнікі розных лексіка-граматычных разрадаў.

I. Пакой, памяшканне, кабінет, палата, келля, зала, аўдыторыя, бакоўка, святліца.

Да вядка: высокі, светлы, утульны, чысты, манаскі, дзіцячы, бальнічны, студэнцкі, дзявочы, прасторны, цёплы, рабочы, маляўнічы, вялікі, маленькі, манастырскі.

II. Канапа, кушэтка, сафа, тахта, ложкак, тапчан.

Да вядка: доўгі, нізкі, вузкі, мяккі, жорсткі, турэцкі, імпартны, замежны, стары.

III. Шафа, сейф, сакрэтэр, сервант, бюро, шыфаньер, гардэроб.

Да вядка: высокі, умяшчальны, кніжны, вялікі, малы, незгаральны, сасновы, драўляны, цёмны, светлы.

• Акрэсліце значэнне слоў *келля, бакоўка, святліца*.

Складзіце сказы з трыма словамі (на выбар).

Архітэктурнае і мастацкае афармленне памяшкання называецца інтэр’ерам. Назавіце прадметы, якія могуць складаць інтэр’ер памяшкання.

Падказка:

Келля – асобны пакой манастыра.

Бакоўка – бакавы пакойчык у хаце; бакавая прыбудова пры чым-небудзь.

Святліца – даўлей: светлы, чысты пакой у хаце.

Інтэр’ер – могуць складаць: крэслы, стол, люстэрка, трумо, шпалеры, паліцы, люстра, настольная лампа, дыван і г.д.

Практыкаванне 6. Спішыце сказы, укажыце сінтаклічную ролю прыметнікаў.

1. Пакой малы, вузкі... Адно закратаванае акно і двое дзвярэй (І. Навуменка). 2. У хаце ёсць пакойчык чысты, а вокны светлы і панадны (Якуб Колас). 3. Мы зайшлі ў хатку. Яна звычайная, сялянская. Стол, некалькі крэслаў, канапа, ложкак – вось, здаецца, і ўсё (П. Сабіна). 4. Гэта быў невялічкі чатырохпакаёвы дамок з чырвонай бляшанай страхой (М. Хведаровіч). 5. Звычайная сялянская хата. Небагатая абстаноўка: лавы, стол, тапчан – самаробныя. Толькі ложкак жалезны, двухспальны, шырокі, з нікеліраванымі шарыкамі (А. Макаёнак). 6. Новая хата, у якой мы часова жывём, чыстая і абстаўлена, як і ў многіх у гэтым пасёлку, “па-гарадскому”: з сервантам, канапай, тэлевізарам (Я. Брыль). 7. Вартоўня была самай незвычайнай з вартоўняў, якія мне калі-небудзь даводзілася бачыць (У. Караткевіч). 8. У пярднім пакойчыку пры акне стаяў няхітры, з тоўстых дошак, стол, стаяла грубка (В. Карамазу).

• Растлумачце значэнне і матывацыю слова *грубка*.

У якіх творах жывапісу беларускіх і замежных мастакоў адлюстраваны інтэр’ер памяшкання?

Дапоўніце аўтарскую характарыстыку памяшкання (7-ы сказ) уласнымі прыметнікамі.

Падказка:

Грубка – невялікая, звычайна кафельная, пакаёвая печ; грубка ад слова *грубы* (‘недастаткова апрацаваны, проста зроблены’).

I. Хруцкі “У пакоях сядзібы мастака”; С. Жукоўскі “Інтэр’ер”, “Інтэр’ер. Пакой мастака на вуліцы Кошы-

кавай у Варшаве”; А. Мазалёў “На канікулах”; В. Сяроў “Дзяўчынка з персікамі” і інш.

Самая незвычайная – *асаблівая, выключная, надзвычайная, непаўторная, непрывычная, унікальная, неверагодная, дзіўная, экстравагантная* і пад.

Практыкаванне 7. Прачытайце сказы. Ад якіх прыметнікаў утварыце і запішыце магчымыя формы ступеней параўнання.

1. У шырокім трохстворчатым акне, перад якім стаіць мой рабочы стол, – як у вялікай раме, – светлая, глыбокая карціна (Я. Брыль). 2. Збітая, аблупленая канапка, голыя сцены, некалькі крэслаў, невялікі столік, на якім цьмяна гарэла просенькая лямпа, – вось і ўся абстаноўка (Якуб Колас). 3. Вось ужо колькі год вядзецца аднаўленне Васкрасенскай царквы (у мінулым – уніяцка-праваслаўнай) – выдатнага помніка позняга барока (А. Варава). 4. Прасторная і светлая зала была ўбрана чысценька і акуратна на мяшчанскі лад (Якуб Колас). 5. Зала была заслана роўнымі дарожкамі даматканых палавікоў, стаялі ў кутках у вялізных кадушках зялёныя фікусы (В. Гігевіч). 6. Чыстыя паўміскі, сподкі, кубкі – на драўлянай сушыльцы, а на сталі, што пры акне, – акраец чэрствага хлеба, пачак буйной шэрай солі, галоўкі цыбулі, малінавая заварка ў чай (В. Кармазаў). 7. Ля сценкі між вокнамі стаялі два крэслы, таксама не цяперашнія. У гнуткага дрэва, а бліжэй к покуці – круглы стол, засланы абрусам з мохрыкамі (А. Жук).

• Як вы разумееце выраз *на мяшчанскі лад*?

Што вы ведаеце пра такія мастацкія напіскі, як барока, класіцызм, мадэрн, эклектызм?

Падказка:

Барока (ад італ. *barocco* – вучварны, дзіўны) – стыль у еўрапейскім мастацтве XVII – XVIII стст., які вызначаецца дэкаратыўнай вышнасцю дэталей. Для інтэр’ера характэрна дэкаратыўная лепка, паліваная кераміка, фрэскавая размаляўка.

Класіцызм (ад лац. *classicus* – узорны) – кірунак у еўрапейскім мастацтве XVII – XIX стст., які вызначаецца строгасцю, прастатой дэкаратыўнай апрацоўкі. У дэкоры інтэр’ераў – сіметрычны арнамент, разеткі, пано на міфалагічныя сюжэты.

Мадэрн (ад франц. *moderne* – найноўшы, сучасны) – адна з назваў стылявога кірунку ў еўрапейскім і амерыканскім мастацтве XIX – XX стст., які ўзнік як рэакцыя на бесстылёвасць. Характэрныя рысы – багатая арнаментыка, шырокае ўжыванне хваліста-ламанай лініі ў дэкоры, цяжкія пластычныя формы, асіметрычна крывалінейныя дзвярныя і аконныя праёмы.

Эклектызм (ад грэч. *eklektikos* – той, хто выбірае) – спалучэнне разнастайных мастацкіх элементаў.

Практыкаванне 8. Спішыце тэксты, дапасуючы да назойнікаў прыметнікі, вызначце іх склон, абазначце канчаткі.

I. Анэта ўстала, скінула кажушок, ступіла да дзвярэй у кухню, азірнулася. (Вялікі) акно ў пакоі завешана (тоненькі), як туман, (празрысты) сеткаю, (доўгі), аж да самае падлогі. Амаль на ўсю падлогу засланы дыван. Паўз адну сцяну, на ўсю яе даўжыню, стаяць (бліскучы) (чорны) зашклёныя паліцы з кнігамі, з вазачкамі. Два (мяккі) крэслы на дыване пры століку засланы, як і канапа, на якой сядзела Анэта, куплёнымі посцілкамі ў (маленькі) (чырвоны) шашачкі, як некалі ткалі самі ў вёсках. У гэтых посцілках, у (бліскучы) паліцах, у (белы), як вэлюм, занавесках на вокнах, у шыбе (сіні) шкла, у якое быў уманціраваны гадзіннік з залатымі стрэлкамі, што стаяў на тэлевізары, адчуваўся спакой і дастатак.

Алесь Жук. Халодная птушка.

II. Не менш дзіўным было і памяшканне, у якім па непрадбачаных абставінах апынуліся чацвёрэ з экіпажа.

Зала, куды яны трапілі, сваёй формай нагадвала яйка дакладней, палову яйка, разрэзанага ўпоперек: унізе – (поўны) круг падлогі, укриты (мяккі) (чорны) тканінай, а ўгары – купал, упрыгожаны (светлавы) картамі сузор’яў і галактык. На купале тым сваё, (ганаровы) месца займала і (Сонечны) сістэма, але яе (нябесны) прапорцыі былі вытрыманы даволі строга, яе можна было разгледзець хіба з дапамогаю нейкага звыштэлескопа, якога ў зале не было. Затое ж да нябачнай кропкі, дзе павінна знаходзіцца нябачнае сонца, была скіравана (унушальны) светлавая стрэлка.

Зала была вельмі (вялікі), у ёй панавала цішыня, і кожны, хто трапляў сюды, лёгка паддаваўся ўражанню, нібыта (мяккі) сцяжынкаю крочыш па самім Космасе.

Эміл Манаў. Далікатная экзекуцыя.

III. (Маленькі) (стандартны) – пяць ці шэсць “квадратаў” – кухня сустрэла нас (востры) пахам. Тут панавала такое ж запусценне, такі ж бязлад, як і ў пярэдняй. Брудны лінолеум у (сіні) і (белы) клеткі, у кутку – (нізенькі), (пузаты), пажайцелы ад часу халадзільнік, – на якім – кіпа газет, такіх жа пажоўклых. У кутку пад батарэяй сушацца на падасланай газеце (стары) чаравікі, у кутку каля дзвярэй – стол без абруса, на сталі пуста. Сцены з аблупленай фарбаю таксама (пусты), (голы) – няма ні (звыклы) (кухонны) скрынак, ні палічак, адно над ракавінаю прымацавана (звычайны) (танны) сушка, у якой сіратліва тырчаць рэбрамі некалькі талерак і місак, а пад ракавінаю – стаіць ядро з верхам (поўны) смецця.

Але самае дзіўнае, што адразу кінулася ў вочы і ўразіла, бо зусім не пасавала да ўсяго гэтага запусцення, нават убоства, – гэта (новенькі), пакрытыя (бліскучы) лакам шахматы. Так, акурат

пасярэдзіне кухні стаяла табурэтка, на якой – дошка з расстаўленымі шахматамі.

Андрэі Федарэнка. Цугцванг*.

• Параўнайце тэксты. Вызначце, у якіх з іх даецца адмоўнае апісанне памяшкання, а ў якіх – станоўчае. Назавіце словы, спалучэнні слоў, пры дапамозе якіх ствараецца адмоўнае ці станоўчае ўражанне ад апісання.

Вызначце кампазіцыю апісанняў: 1) агульнае ўражанне, 2) пералік характэрных прымет, 3) ацэнка аб'екта апісання. Дайце загаловкі тэкстам. Ці ёсць у тэкстах элементы апавядання? Прачытайце такія сказы.

Практыкаванне 9. Прачытайце тэкст. Вызначце разрад выдзеленых прыметнікаў, зрабіце іх словаўтваральны аналіз.

Узор: жахлівы ← жах (суфікс. спосаб).

Перад намі была вялікая прыхожая-гасціная, як гэта вадзілася ў *старасвецкіх* дамах. Але што за прыхожая!

Яна была *вялізная*, такая вялізная, што мой *змрочны* адбітак у люстры недзе на другой сцяне здаваўся не большым за мезенец. Падлога з *дубовых* цаглін, зараз даволі пашарпаных, неабсяжна высокія сцены, ашалаванія чорнымі бліскучымі дошкамі з разьбой па краях, вокны амаль пад столлю, маленькія, у глыбокіх стральчатых нішах.

Відаць, мы ў цемры ўзбіліся на *бакавы* ганак, бо проста направа ад мяне быў парадны ўваход: шырокія, таксама стральчатыя, дзверы, падзеленыя *драўлянымі* калонкамі на тры часткі. На калонках была разьба: кветкі, пялёсткі, галіцы. За дзвярыма, у глыбіні вестыбюля – уваходныя дзверы, масіўныя, дубовыя, акутыя *бронзавымі* цвікамі з *квадратнымі* галоўкамі. А над дзвярыма – вялізнае цёмнае акно ў норавай цемгу. На акне – *мастацкай* работы выгінастыя краты.

Магло б здацца, што тут нічога не жыве, каб не палалі ў вялізным каміне дрэвы і не залівалі няпэўным мігатлівым святлом усю гэту карціну.

Уладзімір Караткевіч.

Цікае паляванне караля Стаха.

• Вылучыце кампазіцыйныя часткі тэксту: зачын, асноўную думку, канцоўку.

Вызначце тып маўлення і стыль тэксту. Абгрунтуйце сваю думку цытатамі з тэксту.

Ці можа апісанне памяшкання гаварыць пра час, які адлюстраваны ў тэксце? Дакажыце гэта словамі і выразамі з тэксту.

Сістэма ўпрыгожванняў фасадаў, інтэр'ераў, твораў дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва называецца дэкорам (ад лац. *decoro* – упрыгожваю). Знайдзіце сказы, у якіх апісваецца дэкор памяшкання.

Практыкаванне 10. Прачытайце тэкст. Зрабіце марфалагічны разбор выдзеленых прыметнікаў. Дапоўніце тэкст уласнай канцоўкай.

Барысавічаў пакой амаль голы. Ложак з *панцырнай* сеткай, які выдала школа, *кульгавы* стол, за якім і абедаш, і да заняткаў рыхтуешся, адна табурэтка. Стол даў дырэктар школы, ужо быў выкінуў яго з хаты, але тут прыехаў Барысавіч, як не выручыць чалавека? А табурэтка знайшлася ў *школьнай* майстэрні. Відаць, рабілі яе на занятках па працы некалькі пакаленняў школьнікаў. Пілавалі, габлявалі, падганялі – нешта ўсё ж атрымалася. Але *цяжкая!*.. Адною рукою мала хто падыме. Барысавіч гуляецца з ёй замест *пудовай* гіры. Зранку некалькі разоў падкінуў – вось табе і зарадка. Пад столлю гарыць *голая* лямпачка. Барысавіч ведае, што ў ягонай хаце гэта, бадай, *самая галоўная* рэч, таму купіў у раёне пяць лямпачак, хавае іх у скрыні пад ложкам. У правым ад дзвярэй куче стаяць акуратна складзеныя кніжкі – падручнікі па мове і літаратуры, Хемінгвэй, Луначарскі, Колас. На кніжках сядзяць *госці*, якія завітваюць да Барысавіча. У *левым* куче кучкаю ляжаць прылады да *зімовага* рыбалова. Імі Барысавіч ганарыцца, бо такога няма ні ў аднаго з *вясковых* рыбалоўцаў.

Алесь Кажадуб. Ваўкі на Мугне.

• Прачытайце аўтарскую канцоўку: *Бедната? Якраз не, Барысавіч цвёрда перакананы, што чалавек павінен трымаць пад рукою толькі самае неабходнае.*

Падумайце, на што ўказвае абстаноўка ў пакоі (кватэры): на рысы характару чалавека, матэрыяльную забяспечанасць, прафесію і інш.

Растлумачце значэнне фразеалагічнай адзінкі *пад рукою*. Падбярыце да яе сінонімы.

Карыстаючыся кампазіцыйнай схемай [1) агульнае ўражанне ад аб'екта, 2) прыметы аб'екта, 3) уласная ацэнка аб'екта], дакажыце, што прапанаваны тэкст – апісанне.

Вызначце разнавіднасць уступу: фактуальны ці канцэптальны?

Падказка:

Пад рукою – *блізка, непадалёку, побач, пад бокам, пад носам* і пад.

Урокі развіцця маўлення не павінны насіць аднабаковы характар: дзеці або застаюцца сам-насам з пастаўленай задачай без дапамогі настаўніка, або настаўнікі выкарыстоўваюць настолькі актыўную зместавую і лексіка-граматычную падрыхтоўку, што заціскаюць творчыя здольнасці вучняў у вызначаныя імі межы, не даючы раскрыцца гэтым здольнасцям, самавыявіцца асобе.

Праца над сачыненнямі, на думку метадыстаў, павінна грунтавацца на зыходным тэзісе: вучыць пісаць сачыненні неабходна сістэматычна і паэтапна, спачатку арыентуючыся на асобныя сказы, на тэксты-ўзоры, а затым на ўласную творчасць, абапіраючыся на атрыманыя веды і ўменні.

* Цугцванг – у шахматнай гульні: становішча, пры якім сапернік вымушаны рабіць нявыгадны для сябе ход.